EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 4. Maddesine İlişkin Rehber

Kölelik ve Zorla Çalıştırma Yasağı

28 Şubat 2026 tarihinde
güncellenmiştir

Yazı İşleri Müdürlüğü tarafından hazırlanmıştır.
Mahkeme açısından bağlayıcılığı yoktur.

COUNCIL OF EUROPE
CONSEIL DE L'EUROPE

Bu raporun tamamını veya bir kısmını tercüme etmek ve/veya basılı veya elektronik olarak çoğaltmak isteyen yayınevleri veya kuruluşlar, izin prosedürüyle ilgili bilgi almak için yeniden tercüme veya yeniden yayınlama talebi isimli iletişim formunu doldurmaya davet edilmektedir.

Şu anda hangi içtihat rehberlerinin tercüme edilmekte olduğunu öğrenmek istiyorsanız, lütfen bk. *Devam eden tercümeler*.

Bu rehberin orijinal hali İngilizce dilinde hazırlanmıştır. Bu rehber, düzenli olarak güncellenmekte olup, en son 28 Şubat 2026 tarihinde güncellenmiştir. Bazı şekli değişikliklere tabi tutulabilir.

İçtihat rehberleri, *https://ks.echr.coe.int* adresinden indirilebilir. Yayınlarla ilgili güncellemeler için, Mahkemenin Twitter hesabını (*https://x.com/ECHR_CEDH*) takip edebilirsiniz.

Bu tercüme, Avrupa Konseyi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin onayı ile yayımlanmıştır ve sadece Türkiye Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı, İnsan Hakları Dairesi Başkanlığının sorumluluğu altındadır.

© Avrupa Konseyi/ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, 2026

İçindekiler Tablosu

Okuyuculara Notlar **4**

I. Genel İlkeler **5**

A. 4. Maddenin Yapısı 5
B. Yorumlama İlkeleri 5
C. İnsan Ticareti Özel Bağlamı 6

II. Kölelik ve Zorla Çalıştırma Yasağı **8**

A. Kölelik veya Kulluğa Tabi Tutulmama Özgürlüğü 8
1. Kölelik 8
2. Kulluk 8
B. Zorla Çalıştırmaya veya Zorunlu Çalışmaya Tabi Tutulmama Özgürlüğü 9
C. Sınırlar 12
1. Tutukluluk veya Şartlı Tahliye Sırasında Yapılan İş 12
2. Askerlik Hizmeti veya İkame Sivil Hizmet 13
3. Kriz veya Afet Hallerinde Gerekli Görülen Hizmet 14
4. Olağan Yurttaşlık Yükümlülükleri 14

III. Pozitif Yükümlülükler **16**

A. Uygun Yasal ve İdari Çerçeve Tesis Etme Yönündeki Pozitif Yükümlülük 16
B. Operasyonel Tedbirler Alma Yönündeki Pozitif Yükümlülük 17
C. Soruşturmaya Yönelik Usul Yükümlülüğü 19

Alıntılanan Davaların Listesi **22**

Okuyuculara Notlar

Bu rehber, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (bundan sonra "Mahkeme", "Avrupa Mahkemesi" veya "Strazburg Mahkemesi" şeklinde anılacaktır) tarafından verilen temel kararlar hakkında avukatlara bilgi sağlamak amacıyla Mahkeme tarafından yayımlanan İçtihat Rehberleri serisinin bir parçasıdır. Bu özel Rehberde, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin ("Sözleşme" veya "Avrupa Sözleşmesi") 4. maddesine ilişkin içtihatlar incelenmekte ve özetlenmektedir. Okuyucular, bu kapsamda bu alandaki temel ilkeleri ve ilgili emsal kararları bulacaklardır.

Alıntılanan içtihatlar; emsal, önemli ve/veya yakın tarihli kararlar arasından seçilmiştir.*

Mahkemenin kararları, sadece Mahkeme önüne getirilen davaları hükme bağlama işlevi görmekle kalmayıp; aynı zamanda daha genel olarak, Sözleşme'yle tesis edilen kuralları açıklığa kavuşturmaya, korumaya ve geliştirmeye de yardımcı olmakta; böylelikle Devletlerin, Sözleşmeci Taraflar sıfatıyla üstlenmiş oldukları taahhütleri yerine getirmelerine katkıda bulunmaktadır (*İrlanda / Birleşik Krallık,* § 154, 18 Ocak 1978, A Serisi no. 25, *Jeronovičs / Letonya* [BD], no. 44898/10, § 109, AİHM 2016).

Dolayısıyla, Sözleşme ile kurulan sistemin görevi, kamu politikası alanına giren konularda kamu yararına karar vererek insan haklarının korunmasına ilişkin standartları yükseltmek ve insan hakları alanındaki içtihatları, Sözleşme Devletlerinin oluşturduğu topluluğun tümünde yaymaktır (*Konstantin Markin / Rusya* [BD], § 89, no. 30078/06, AİHM 2012). Bu bağlamda Mahkeme, Sözleşme'nin rolünün insan hakları alanında "Avrupa kamu düzeninin anayasal belgesi" olduğunu vurgulamıştır (*Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi / İrlanda* [BD], no. 45036/98, § 156, AİHM 2005-VI, ve daha yakın tarihli *N.D. ve N.T. İspanya* [BD], no. 8675/15 ve 8697/15, § 110, 13 Şubat 2020).

Sözleşme'ye Ek 15 No.lu Protokol vesilesiyle, yakın zamanda Sözleşme'nin önsözünde ikincillik ilkesine yer verilmiştir. Bu ilke uyarınca, "İnsan haklarının korunması sorumluluğu Taraf Devletler ve Mahkeme arasında paylaşılır" ve ulusal makamlar ve mahkemeler iç hukuku, Sözleşme ve Protokollerinde tanımlanan hak ve özgürlükleri tam olarak tanıyacak şekilde yorumlamalı ve uygulamalıdır (Grzęda/Polonya [BD], § 324).

Bu Rehberde, alıntılanan Sözleşme ve Ek Protokollerinin her bir maddesine ilişkin anahtar kelimelere atıflar yapılmaktadır. Her bir davada ele alınan hukuki konular, doğrudan Sözleşme ve Ek Protokolleri metninden alınan (pek çok davada) terimler dizininden seçilen *Anahtar kelimeler listesinde* özetlenmektedir.

Mahkemenin içtihatlarının yer aldığı *HUDOC veri tabanı*, anahtar kelime ile arama yapılmasına imkân vermektedir. Anahtar kelimelerle arama, benzer hukuki içeriğe sahip grup halindeki belgelere erişim imkânı sağlamaktadır (Mahkemenin her bir davadaki gerekçeleri ve tespitleri, anahtar kelimelerle özetlenmektedir). Her bir davanın anahtar kelimelerine, HUDOC'ta Dava Bilgileri sekmesine tıklayarak erişim sağlanabilir. HUDOC veri tabanı ve anahtar kelimelerle ilgili daha fazla bilgi için lütfen bk. *HUDOC kullanım kılavuzu*.

* Alıntılanan içtihat, Mahkemenin ve Avrupa İnsan Hakları Komisyonunun resmi dillerinden herhangi birinde veya her ikisinde de (İngilizce ve Fransızca) yayımlanmış olabilir. Aksi belirtilmediği takdirde tüm atıflar, Mahkemenin bir Dairesi tarafından verilen esasa ilişkin bir karara yöneliktir. "(k.k.)" kısaltması, alıntının Mahkeme tarafından verilen kabul edilebilirlik hakkında bir karara ait olduğunu ve "[BD]" kısaltması, davanın Büyük Daire tarafından görüldüğünü göstermektedir. Bu güncellemenin yayımlandığı tarihte henüz kesinleşmemiş olan Daire kararları, yıldız işaretiyle (*) belirtilmiştir.

I. Genel İlkeler

Sözleşme'nin 4. Maddesine İlişkin Rehber - Kölelik ve Zorla Çalıştırma Yasağı

"1. Hiç kimse köle ya da kul durumunda tutulamaz.

2. Hiç kimse zorla çalıştırılamaz ve zorunlu çalışmaya tabi tutulamaz.

3. Aşağıdaki haller, bu Madde anlamında "zorla çalıştırma ya da zorunlu çalışma" sayılmaz:

(a) Bu Sözleşme'nin 5. maddesinde öngörülen koşullara uygun olarak tutulu bulunan bir kimseden, tutulu bulunduğu sırada veya şartlı tahliyeden yararlandığı süre içinde olağan olarak yapması istenilen bir iş;

(b) Askeri nitelikli herhangi bir hizmet veya vicdanî reddin meşru sayıldığı ülkelerde, vicdanî reddi seçen kişilere zorunlu askerlik hizmeti yerine gördürülebilecek başkaca bir hizmet;

(c) Toplumun hayat veya refahını tehdit eden kriz veya afet hallerinde gerekli görülen her hizmet;

(d) Olağan yurttaşlık yükümlülükleri kapsamına giren her türlü çalışma veya hizmet."

HUDOC Anahtar Kelimeleri

Kölelik (4-1) – Kulluk (4-1) – İnsan ticareti (4-1) – Zorla çalıştırma (4-2) – Zorunlu çalışma (4-2) – Tutuklulardan talep edilen iş (4-3-a) –Şartlı tahliye süresi içinde yapılması gereken iş (4-3-a) – Askeri nitelikte hizmet (4-3-b)– Alternatif sivil hizmet (4-3-b) – Kriz halinde gerekli görülen hizmet (4-3-c) – Afet halinde gerekli görülen hizmet (4-3-c) – Olağan yurttaşlık yükümlülükleri (4- 3-d)

A. 4. Maddenin Yapısı

1. Sözleşme'nin 2 ve 3. maddelerinin yanı sıra 4. maddesi, demokratik toplumların temel değerlerinden birini güvence altına almaktadır (*Siliadin / Fransa*, 2005, § 112; *Stummer / Avusturya* [BD], 2011, § 116)

2. Sözleşme'nin 4 § 1 maddesi gereğince, "hiç kimse köle ya da kul durumunda tutulamaz". Sözleşme'nin esasa ilişkin hükümlerinin pek çoğundan farklı olarak 4 § 1 maddesi herhangi bir istisna öngörmemektedir ve ulusun varlığını tehdit eden bir genel tehlike halinde dahi söz konusu hükmün 15 § 2 maddesi uyarınca askıya alınmasına izin verilmemektedir (*C.N. / Birleşik Krallık*, 2012, § 65; *Stummer / Avusturya* [BD], 2011, § 116).

3. Sözleşme'nin 4 § 2 maddesi zorla çalıştırma veya zorunlu çalışmayı yasaklamaktadır (*Stummer v. Avusturya* [BD], 2011). 4. madde kapsamındaki "zorla veya zorunlu çalıştırma" kavramı, bir davanın özel koşullarında belirli bir insan ticareti bağlamıyla ilgili olup olmamasına bakılmaksızın, ciddi suistimal olaylarına karşı koruma sağlamayı amaçlamaktadır (*Zoletic ve Diğerleri / Azerbaycan*, 2021, § 148). Bu tür herhangi bir davranış, 4. madde kapsamında "kölelik" veya "kulluk" olarak nitelendirilebilecek unsurlara sahip olabilir veya Sözleşme'nin başka bir hükmü kapsamında bir soruna yol açabilir (*S.M. / Hırvatistan* [BD], 2020, §§ 300 ve 303).

4. Sözleşme'nin 4 § 3 maddesi ile hedeflenen, 2. fıkrada güvence altına alınan hakkın kullanımını "kısıtlamak" değil, söz konusu hakkın içeriğinin "sınırlarını belirlemektir"; zira bu içerik 2. fıkra ile bir bütün teşkil etmekte ve "zorla çalıştırma veya zorunlu çalışma" kavramının neleri içermemesi gerektiğini belirtmektedir (*Stummer / Avusturya* [BD], 2011, § 120).

B. Yorumlama İlkeleri

5. Mahkeme hiçbir zaman Sözleşme hükümlerini, Sözleşme'de güvence altına alınan hak ve özgürlüklerin yorumlanması için yegâne çerçeve olarak değerlendirmemiştir. Mahkeme, Sözleşme hükümlerini dış olay ve etkilerden bağımsız olarak uygulamıyor oluşunun, bu hükümlerin

uygulanmasına ilişkin ana ilkelerden biri olduğunu uzun zamandır belirtmektedir. Bir uluslararası antlaşma olarak Sözleşme, 23 Mayıs 1969 tarihli Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nde belirtilen yorumlama kurallarının ışığında yorumlanmalıdır. Söz konusu Sözleşme uyarınca Mahkemenin, kelimelere bağlamları içerisinde ve yer aldıkları hükmün konusu ve amacı ışığında yüklenecek olağan anlamı belirlemesi gerekmektedir. Mahkeme, hükmün içeriğinin insan haklarının etkin korunmasına yönelik bir antlaşma olduğunu ve Sözleşme'nin, iç tutarlılığını ve çeşitli hükümleri arasındaki uyumu sağlayacak şekilde bir bütün olarak okunması ve yorumlanması gerektiğini dikkate almalıdır. Ayrıca Sözleşmeci Taraflar ile Sözleşme arasındaki ilişkilere uygulanabilir olan uluslararası hukukun ilgili kural ve ilkelerinin de mümkün olduğu ölçüde, bir parçasını teşkil ettiği uluslararası hukukun diğer kurallarıyla uyum içerisinde yorumlanması gerektiği hususu da göz önünde bulundurulmalıdır. İnsanların korunmasına yönelik bir araç olan Sözleşme'nin konusu ve amacı, Sözleşme hükümlerinin sağladığı güvenceleri, somut ve etkin kılacak şekilde yorumlanmasını ve uygulanmasını gerektirmektedir (*Rantsev / Kıbrıs ve Rusya,* 2010, §§ 273-275).

6. Mahkeme, Sözleşme'nin 4. maddesi kapsamındaki kavramları yorumlarken, 1926 tarihli Kölelik Sözleşmesi (*Siliadin / Fransa*, 2005, § 122), Kölelik, Köle Ticareti ve Köleliğe Benzer Uygulama ve Geleneklerin Ortadan Kaldırılmasına Dair Ek Sözleşme (*C.N. ve V. / Fransa*, 2012, § 90), Uluslararası Çalışma Örgütünün (ILO) 29 sayılı Sözleşmesi (Zorla Çalıştırma Sözleşmesi) (*Van der Mussele / Belçika*, 1983, § 32), Avrupa Konseyi İnsan Ticaretine Karşı Eylem Sözleşmesi ("İnsan Ticaretine Karşı Eylem Sözleşmesi") ve Sınır aşan Örgütlü Suçlara Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'ne ek teşkil eden Başta Kadın ve Çocuk Ticareti Olmak Üzere İnsan Ticaretinin Önlenmesi, Durdurulması ve Cezalandırılması Hakkında 2000 tarihli Avrupa Konseyi Protokolü ("Palermo Protokolü") (*Rantsev / Kıbrıs ve Rusya,* 2010, § 282) gibi uluslararası belgeleri esas almaktadır.

7. Bunun aksine, Mahkemenin yargı yetkisi Sözleşme ile sınırlı olduğundan İnsan Ticaretine Karşı Eylem Sözleşmesi gibi uluslararası belgelerin hükümlerini yorumlama veya davalı Devletlerin eylemlerinin bu belgelerde yer alan standartlara uygunluğunu değerlendirme yetkisi bulunmamaktadır (*V.C.L. ve A.N. / Birleşik Krallık*, 2021, § 113).

8. Sözleşme'nin özel niteliklerinin yanı sıra Sözleşme'nin, günün koşulları ışığında yorumlanması gereken yaşayan bir belge olduğu ve insan haklarının ve temel özgürlüklerin korunması alanında gerekli olan ve giderek daha da artan yüksek standardın, buna bağlı ve kaçınılmaz olarak demokratik toplumlarda temel değerlerin ihlallerinin değerlendirilmesinde daha sıkı bir tutumu gerektirdiği hususları gözden kaçırılmamalıdır (*Siliadin / Fransa*, 2005, § 121; *Stummer / Avusturya* [BD], 2011, § 118).

C. İnsan Ticareti Özel Bağlamı

9. 4. madde insan ticaretine değinmemekle birlikte; "köleliği", "kulluğu" ve "zorla çalıştırma veya zorunlu çalışmayı" yasaklamaktadır (*Rantsev / Kıbrıs ve Rusya,* 2010, § 272).

10. Mahiyeti ve sömürü amacı itibariyle insan ticareti, mülkiyet hakkıyla bağlantılı yetkilerin kullanımına dayanmaktadır. İnsan ticareti insanlara, çoğunlukla az miktarda bir ödeme karşılığında veya hiçbir ödeme olmaksızın, genellikle seks sektöründe olmak üzere farklı sektörlerde, alınıp satılacak ve zorla çalıştırmaya tabi tutulacak bir meta muamelesi yapmaktadır. İnsan ticareti, genellikle hareketleri sınırlı olan mağdurların faaliyetlerinin yakından izlenmesini beraberinde getirmektedir. İnsan ticareti ayrıca, kötü koşullar altında yaşayan ve çalışan mağdurlara karşı şiddet ve tehdide başvurulmasını içermektedir. İnsan Ticaretine Karşı Eylem Sözleşmesi'ne ek açıklayıcı raporda insan ticareti, eski dünya çapındaki köle ticaretinin modern biçimi olarak tanımlanmaktadır (*Rantsev / Kıbrıs ve Rusya, 2010,*, § 281; *M. ve Diğerleri / İtalya ve Bulgaristan*, 2012, § 151). İnsan ticaretinin, mağdurlarının insanlık onurunu ve temel özgürlüklerini tehdit ettiği şüphesizdir ve demokratik bir topluma ve Sözleşme'de belirtilen değerlere uygun olduğunun değerlendirilmesi mümkün değildir (*Rantsev / Kıbrıs ve Rusya,* 2010 § 282).

11. S.M. / Hırvatistan [BD], 2020 davasında Mahkeme, bir davranış veya durumun ancak İnsan Ticaretine Karşı Eylem Sözleşmesi ve Palermo Protokolü kapsamında insan ticaretinin uluslararası tanımının aşağıdaki üç temel unsurunun da mevcut olması halinde bir insan ticareti meselesine yol açabileceğini açıklığa kavuşturmuştur: (1) eylem (kişilerin işe alınması, taşınması, nakledilmesi, barındırılması veya teslim alınması), (2) araçlar (tehdit veya güç kullanımı veya diğer zorlama

biçimleri, kaçırma, dolandırıcılık, aldatma, gücün veya savunmasız bir konumun kötüye kullanılması veya başka bir kişi üzerinde kontrolü olan bir kişinin rızasını elde etmek için ödeme veya menfaat verilmesi veya alınması), (3) bir istismar amacı (asgari olarak, başkalarının fuhuşunun istismarı veya diğer cinsel istismar biçimleri, zorla çalıştırma veya hizmet, kölelik veya köleliğe benzer uygulamalar, kulluk veya organların alınması dahil) (§§ 290 ve 303; ve "araçlar" unsuru açısından *Krachunova / Bulgaristan*, 2023, §§ 148-154). Madde 4 çerçevesinde insan ticareti kavramı, organize suçla bağlantılı olup olmamasına bakılmaksızın hem ulusal hem de sınır aşan insan ticaretini kapsar (*S.M. / Hırvatistan* [BD], 2020, §§ 296 ve 303; ayrıca bk. *Zoletic ve Diğerleri/Azerbaycan*, 2021, § 155).

12. İnsan ticareti 4. madde kapsamına girse de, bu durum, bir davanın özel koşullarında, insan ticaretiyle ilgili belirli bir eylem biçiminin Sözleşme'nin başka bir hükmü kapsamında bir sorun teşkil edebileceği ihtimalini ortadan kaldırmamaktadır (S.M. / Hırvatistan [BD], 2020, §§ 297 ve 303). Belirli bir durumun "insan ticaretinin" tüm temel unsurlarını içerip içermediği ve/veya ayrı bir şekilde zorla fuhuş meselesine yol açıp açmadığı sorusu, bir davanın ilgili tüm koşulları dikkate alınarak incelenmesi gereken olgusal bir sorudur (*aynı kararda*, §§ 302-303 ve *Zoletic ve Diğerleri/Azerbaycan*, 2021, § 157).

13. *Jasuitis ve Šimaitis/Litvanya*, 2023, §§ 119-140 davasında Mahkeme, Sözleşme'nin 4. maddesi ile 7. maddesi arasındaki etkileşimi ele almış ve başvuranların insan ticareti suçundan mahkûm edilmelerinin - davalı Devletin 4. madde kapsamındaki pozitif yükümlülükleri doğrultusunda - eylemlerinin öngörülebilir bir sonucu olduğuna karar vermiştir.

II. Kölelik ve Zorla Çalıştırma Yasağı

A. Kölelik veya Kulluğa Tabi Tutulmama Özgürlüğü

Sözleşme'nin 4 § 1 Maddesi

"1. Hiç kimse köle ya da kul durumunda tutulamaz."

HUDOC Anahtar Kelimeleri

Kölelik (4-1) – Kulluk (4-1) – İnsan ticareti (4-1)

1. Kölelik

14. Mahkeme, "köleliği" 4. madde kapsamında değerlendirirken, 1926 tarihli Kölelik Sözleşmesi'nde yer alan "üzerinde mülkiyet hakkıyla bağlantılı tüm yetkilerin kullanılabileceği kişinin statüsü veya içinde bulunduğu durum" şeklindeki klasik kölelik tanımına atıfta bulunmaktadır (*Siliadin / Fransa*, 2005, § 122).

15. Mahkeme, on sekiz yaşında bir Togo vatandaşı olan başvuranın birkaç yıl boyunca ücretsiz ve tatilsiz olarak günde on beş saat ev hizmetlisi olarak çalıştırıldığı *Siliadin / Fransa*, 2005, davasında, başvuranın maruz kaldığı muamelenin kölelik kapsamına girmese de kul durumunda tutulma ve zorla çalıştırılma veya zorunlu çalışmaya tabi tutulma anlamına geldiğine hükmetmiştir. Mahkeme, başvuranın kişisel özerkliğinden mahrum bırakıldığının açık olmasına rağmen, kendisini "nesne" konumuna indirgeyici hakiki bir yasal mülkiyet hakkının bulunmamasından ötürü başvuranın köle durumunda tutulmadığını belirtmiştir (§ 122).

16. Reşit olmayan bir kızın insan ticaretine maruz kaldığı iddiasına ilişkin bir davada Mahkeme ayrıca, kızın köle durumunda tutulduğuna işaret eden yeterli delil bulunmadığını değerlendirmiştir. Mahkeme, başvuranın babasının iddia olunan evlilik bakımından belirli bir miktar para aldığı varsayılsa dahi, davanın koşulları altında bu tür bir parasal katkının, kölelik kavramını gündeme getirecek şekilde mülkiyet devriyle bağlantılı bir bedel anlamına geldiğinin değerlendirilemeyeceğine hükmetmiştir. Bu bağlamda Mahkeme, evliliğin toplumdan topluma oldukça değişebilen köklü sosyal ve kültürel çağrışımlarının olduğunu ve dolayısıyla, günümüz toplumunun pek çok farklı kültüründe gelenek olduğu üzere söz konusu ödemenin bir aile tarafından diğer bir aileye verilen bir hediyeyi temsil ettiğinin makul olarak kabul edileceğini vurgulamıştır (*M. ve Diğerleri / İtalya ve Bulgaristan*, 2012, § 161).

2. Kulluk

17. Sözleşme bakımından "kulluk" kişiye baskı sonucunda yüklenen bir hizmet sunma yükümlülüğü anlamına gelmektedir ve kölelik kavramıyla bağlantılıdır (*Seguin / Fransa* (k.k..), 2000; *Siliadin / Fransa*, 2005, § 124).

18. "Kulluk" kavramına ilişkin olarak yasaklı olan "özgürlükten yoksun bırakmanın özellikle ağır biçimidir". Buna "başkaları için belirli hizmetleri yerine getirme yükümlülüğüne ek olarak … kul durumunda tutulan kişinin (serf) başka bir kişinin mülkü olarak yaşama yükümlülüğü ve kişinin bu konumunun değiştirilmesinin mümkün olmaması" dâhildir (*Siliadin / Fransa*, 2005, § 123).

19. Mahkeme, kulluğun zorla çalıştırma veya zorunlu çalışmanın spesifik bir biçimi olduğunu, diğer bir deyişle "ağır" nitelikte zorla çalıştırma veya zorunlu çalışma olduğunu kaydetmiştir. Nitekim Sözleşme'nin 4. maddesi anlamında kulluk ile zorla çalıştırma veya zorunlu çalışma arasındaki temel ayırt edici özellik, mağdurların bu konumun kalıcı olduğuna ve durumun değişmesinin olası olmadığına inanıyor olmalarıdır. Mahkeme, bu inancın yukarıda belirtilen nesnel ölçütlere dayanıyor olmasının veya durumun sorumlusu olan kişilerin bu inanca neden olmaları veya bu inancı canlı

tutmalarının yeterli olduğu kanaatindedir (*C.N. ve V. / Fransa*, 2012, § 91).

20. Bu bağlamda Mahkeme, ev içi kulluğun insan ticareti ve sömürüsünden farklı olan ve itaate zorlamak için baskının hem aleni, hem de daha örtülü biçimlerini içeren birtakım karmaşık dinamiklere sahip spesifik bir suç olduğunun altını çizmiştir (*C.N. / Birleşik Krallık*, 2012, § 80).

21. Mahkeme, *Siliadin / Fransa*, 2005, davasında, başvuranın zorla çalıştırılmasının yanı sıra herhangi bir kaynağa sahip olmaması, savunmasız ve izole halde olması, insafı altında çalıştığı kişilerin evinden başka bir yerde kalma olanağının olmaması ve herhangi bir hareket serbestisi ve boş zamanı olmaksızın tamamen bu kişilere bağımlı halde olması nedeniyle başvuranın kul durumunda tutulduğunu tespit etmiştir (§§ 126-127). Ayrıca bk. Mahkemenin birinci başvuranın kul durumunda tutulduğunu tespit ettiği fakat ikinci başvuran için aynı tespitte bulunmadığı *C.N. ve V. / Fransa*, 2012, (§§ 92-93).

22. Kadınların kendi ülkelerinden alınarak Moskova'daki marketlerde altı aydan on yıla kadar değişen sürelerle sömürüldüğü *F.M. ve Diğerleri / Rusya*, 2024, § 277, davasında, Mahkeme, başvuranların zor kullanılarak kendilerine dayatılan işi yapmak zorunda olmalarını, durumlarını değiştirme imkânı bulunmaksızın işverenlerinin mülkünde yaşamaya mecbur bırakılmalarını ve bu durumun kalıcı olduğu ve değişmesinin muhtemel olmadığı hissini taşımalarını dikkate alarak, başvuranların maruz kaldığı muameleyi sınır ötesi insan ticaretine ek olarak kulluk olarak nitelendirmiştir.

B. Zorla Çalıştırmaya veya Zorunlu Çalışmaya Tabi Tutulmama Özgürlüğü

Sözleşmenin 4 § 2 maddesi

"2. Hiç kimse zorla çalıştırılamaz ve zorunlu çalışmaya tabi tutulamaz."

HUDOC Anahtar Kelimeleri

Zorla çalıştırma (4-2) – Zorunlu çalışma (4-2)

23. Sözleşme'nin 4 § 2 maddesi zorla çalıştırma veya zorunlu çalışmayı yasaklamaktadır (*Stummer / Avusturya* [BD], 2011, § 117). Fakat 4. madde "zorla çalıştırma veya zorunlu çalışmanın" ne anlama geldiğini tanımlamamaktadır ve Avrupa Sözleşmesi'nin hazırlık çalışmasına ilişkin çeşitli Avrupa Konseyi belgelerinde de bu konuda herhangi bir yönlendirme mevcut değildir (*Van der Mussele / Belçika*, 1983, § 32).

24. Mahkeme, *Van der Mussele / Belçika*, 1983, davasında, zorla çalıştırma veya zorunlu çalışmaya ilişkin 29 sayılı ILO Sözleşmesi'ne başvurmuştur. İlgili ILO Sözleşmesi bakımından "zorla çalıştırma veya zorunlu çalışma", "herhangi bir kişinin herhangi bir ceza tehdidi altında ve isteği olmaksızın mecbur edildiği tüm iş veya hizmetler" anlamına gelmektedir. Mahkeme, söz konusu tanımı Sözleşme'nin 4 § 2 maddesini yorumlamak için başlangıç noktası olarak kabul etmiştir (*aynı kararda*; *Graziani-Weiss / Avusturya, 2011*; *Stummer / Avusturya* [BD], 2011, § 118 ve *Adigüzel / Türkiye* (k.k.), §§ 26-27 ve orada alıntılanan içtihatlar).

25. S.M. / Hırvatistan [BD], 2020, davasında Mahkeme, 4. madde kapsamındaki "zorla veya zorunlu çalıştırma" kavramının, bir davanın özel koşullarında belirli bir insan ticareti bağlamıyla ilgili olup olmamasına bakılmaksızın, ciddi suistimal olaylarına karşı koruma sağlamayı amaçladığını açıklığa kavuşturmuştur (bk. yukarıdaki 3. paragraf).

26. İngilizce dilinde "çalışma" (*labour*) kelimesinin genellikle bedensel iş şeklindeki dar anlamıyla kullanıldığı doğrudur; fakat bu kelime, aynı zamanda Fransızca dilindeki "*travail*" kelimesinin haiz olduğu daha geniş anlamı da taşımaktadır ve mevcut bağlamda "*travail*" kelimesinin ifade ettiği anlam esas alınmalıdır. Mahkeme bu yaklaşımın, 29 sayılı ILO Sözleşmesi'nin 2 § 1 maddesinde ("tüm iş ve hizmetler" (İngilizce karşılığı *all work or service*, Fransızca karşılığı ise *tout travail ou service*) ve Avrupa Sözleşmesi'nin 4 § 3 (d) maddesinde ("her türlü çalışma ve hizmet" (İngilizce karşılığı *any work or service*, Fransızca karşılığı ise *tout travail ou service*) yer alan bu tanımla ve

faaliyetleri bedensel iş alanıyla sınırlı olmayan Uluslararası Çalışma Örgütünün (ILO) adıyla dahi desteklendiği kanaatine varmıştır (*Van der Mussele / Belçika*, 1983, § 33).

27. Mahkeme, Sözleşme'nin 4 § 2 maddesi anlamında "çalışma" kavramını açıklığa kavuşturmak için bir kişinin "ceza" tehdidi altında mecbur bırakıldığı işlerin tamamının söz konusu hükümle yasaklanan "zorla çalıştırma veya zorunlu çalışma" teşkil etmediğini vurgulamıştır. Dikkate alınması gereken unsurlar arasında söz konusu çalışmanın türü ve miktarı yer almaktadır. Bu unsurlar, "zorla çalıştırma" ile diğer aile fertlerinden veya aynı konutu paylaşan kişilerden makul bir şekilde beklenebilecek olan yardımı birbirinden ayırt etmeyi sağlamaktadır. Benzer şekilde Mahkeme, *Van der Mussele / Belçika*, 1983, davasında, mahkeme tarafından tayin edilen bir avukat olarak müvekkillerini ücretsiz savunması gereken bir avukatın zorunlu çalışmaya tabi tutulup tutulmadığını tespit etmek için "orantısız yük" kavramından yararlanmıştır (§ 39; ayrıca bk. *C.N. ve V. / Fransa*, 2012, § 74).

28. Birinci olarak kullanılan "zorla" kelimesi, akla bedensel veya zihinsel baskı fikrini getirmektedir. İkinci olarak kullanılan "zorunlu" kelimesi ise, tüm yasal zorlama veya yükümlülük türlerine atıfta bulunmamaktadır. Örneğin, sadece sözleşmeci taraflarından birinin diğer tarafa özgürce müzakere edilen bir sözleşmede yer alan bir işi gerçekleştirileceğini taahhüt etmesi ve daha sonrasında sözünü tutmayıp yaptırıma maruz kalması durumunda, bu işin Sözleşme'nin 4. maddesinin kapsamına girdiği değerlendirilemez (*Van der Mussele / Belçika*, 1983, § 34). "Herhangi bir ceza tehdidi altında mecbur bırakılan" ve ayrıca, ilgili kişinin iradesine aykırı olarak gerçekleştirilen bir işin, yani "kişinin istekli olmadığı" bir işin varlığı aranmaktadır (*aynı kararda*).

29. Mahkeme, 1999 yılında Uluslararası Çalışma Konferansında kabul edilen "Baskının bedeli" başlıklı küresel raporda "ceza" kavramının geniş anlamda kullanıldığını ve "herhangi bir ceza" teriminin kullanılmış olmasıyla da bu durumun teyit edildiğini kaydetmiştir. Dolayısıyla Mahkeme, söz konusu "cezanın" fiziksel şiddet veya kısıtlamaya kadar varabileceği gibi, aynı zamanda yasa dışı olarak çalışan mağdurları polise veya göç idaresi yetkililerine ihbar etmekle tehdit etmek gibi psikolojik bir mahiyette ve daha örtülü biçimlerde olabileceğini değerlendirmiştir (*C.N. ve V. / Fransa*, 2012, § 77). Zorla fuhuş bağlamında Mahkeme, "cebir" kavramının Mahkemenin 4. maddeye ilişkin içtihadının yanı sıra ILO ve diğer uluslararası materyallerde tanımlanan zorlayıcı davranışların hafif biçimlerini de kapsayabileceğini vurgulamıştır (*S.M. / Hırvatistan* [BD], 2020, § 301).

30. Mahkeme, stajyer avukat olan başvuranın Baro Konseyi tarafından adının stajyerler listesinden silinmesi veya avukatlar siciline kayıt başvurusunun reddedilmesi riskiyle karşı karşıya kaldığı *Van der Mussele / Belçika*, 1983, davasında (§ 35), avukat olan başvuranın vasi sıfatıyla görev yapmayı reddetmesinin disiplin yaptırımlarıyla sonuçlandığı *Graziani-Weiss / Avusturya*, 2011, davasında (§ 39) ve başvuranın ülkesine geri gönderilmekle tehdit edildiği *C.N. ve V. / Fransa*, 2012, davasında (§ 78) ilk ölçütün, yani "herhangi bir ceza tehdidinin" mevcut olduğunu tespit etmiştir.

31. Mahkeme, *Siliadin / Fransa*, 2005, davasında, reşit olmayan başvuranın yabancı bir ülkede ergenlik çağındaki bir kız olması, Fransa topraklarında yasa dışı olarak bulunması ve polis tarafından yakalanma korkusu içerisinde olması nedeniyle, başvuranın bir "ceza" tehdidi altında olmadığını, fakat tehdidin algılanan ciddiyeti itibariyle buna eşdeğer bir durum içerisinde olduğunu değerlendirmiştir. Başvuranın korkusu beslenmiş ve statüsünün düzenli hale geleceğine inanması sağlanmıştır (§ 118).

32. Buna karşın Mahkeme, *Tibet Menteş ve Diğerleri / Türkiye* (2017, § 68) davasında, havaalanı dükkânlarında ücretsiz olarak fazla mesai yaptıklarından şikâyet eden işçiler olan başvuranların, yirmi dört saatlik kesintisiz vardiyaları içeren çalışma koşullarını kendi istekleriyle kabul ettiklerini kaydetmiştir. Ayrıca, başvuranları fazla mesai yapmaya zorlamak için herhangi bir bedensel veya zihinsel baskıda bulunulduğuna dair bir emare de bulunmamıştır. Mahkemeye göre, bunu reddetmeleri halinde işten çıkarılmaları ihtimali tek başına, 4. madde bakımından "ceza tehdidi" teşkil etmemiştir. Dolayısıyla Mahkeme, ilk ölçütün karşılanmadığı kanaatine varmış ve şikâyeti Sözleşme'nin 4. maddesiyle konu bakımından bağdaşmadığı gerekçesiyle reddetmiştir.

33. Mahkeme, adli tıp doktoru olan başvuranın maddi tazminat olmaksızın, öngörülen çalışma saatleri dışında çalışması gerektiğinden şikâyet ettiği *Adigüzel / Türkiye* (k.k.), 2018, davasında, belediyede memur olarak görev yapmayı tercih eden başvuranın ücretsiz olarak standart çalışma saatleri dışında çalışmaya tabi tutulabileceğini başlangıçtan itibaren biliyor olması gerektiğine

hükmetmiştir. Ayrıca, maddi tazminat mevcut olmasa dahi, başvuranın telafi olarak izin kullanabilmesi mümkün olmasına rağmen bu yönde herhangi bir talebi olmamıştır. Dolayısıyla, başvuranın orantısız bir yüke maruz bırakıldığını iddia etmesi mümkün görülmemiştir. Mesai saatleri dışında çalışmayı reddetmekten ötürü başvuranın maaşından kesinti yapılması veya hatta işten çıkarılması riski, çalışmanın bir "ceza" tehdidi altında talep edildiği sonucuna varılması için yeterli olmamıştır. Yukarıda belirtilen hususların ışığında Mahkeme, başvuranın yerine getirmesi istenen ek hizmetlerin "zorla çalıştırma veya zorunlu çalışma" teşkil etmediği kanaatine varmıştır. Mahkeme, şikâyeti Sözleşme'nin 4. maddesiyle konu bakımından bağdaşmadığı gerekçesiyle reddetmiştir (§§ 30-35).

34. Mahkeme ikinci ölçüte, yani başvuranın söz konusu işi yapmayı kendisinin isteyip istemediğine (*Van der Mussele / Belçika*, 1983, § 36) ilişkin olarak, başvuranın yerine getirilmesi gereken görevler için ön rızasını bir unsur olarak dikkate almakla birlikte belirleyici ağırlıkta görmemiştir (*aynı kararda*; *Graziani-Weiss / Avusturya*, 2011, § 40; *Adigüzel / Türkiye* (k.k.), 2018, § 30).

35. Mahkeme, yerine getirilmesi gereken bir hizmetin "zorla çalıştırma veya zorunlu çalışma" yasağı kapsamına girip girmediğine karar verirken daha ziyade 4. maddenin temelindeki amaçların ışığında davanın tüm koşullarını dikkate alacaktır (*Graziani-Weiss / Avusturya*, 2011, § 37; *Bucha / Slovakya* (k.k.), 2011). Belirli bir meslek dalının mensuplarının yükümlü oldukları görevler bakımından neyin olağan olduğunu değerlendirmek için, Mahkeme tarafından geliştirilen standartlarda, sunulan hizmetlerin ilgili kişinin olağan mesleki faaliyetleri kapsamı dışında kalıp kalmadığı, hizmetler için ödeme yapılıp yapılmadığı veya hizmetin diğer bir tazmin unsuru içerip içermediği, yükümlülüğün sosyal dayanışma anlayışına dayalı olup olmadığı ve yüklenen yükün orantısız olup olmadığı dikkate alınmaktadır (*Graziani-Weiss / Avusturya*, 2011, § 38; *Mihal / Slovakya* (k.k.), 2011, § 64).

36. Çalışana yapılan iş için bir ödeme yapılmadığı, fakat işin gönüllü olarak yapıldığı ve ödemeye hak kazanma konusunda herhangi bir ihtilafın bulunmadığı (*Sokur / Ukrayna* (k.k.), 2002), başvuranın daha az kazançlı bir işe geçirildiği (*Antonov / Rusya* (k.k.), 2005), sosyal yardımlaşma kanununun başvuranın uygun olup olmadığına bakılmaksızın her türlü çalışmayı sağlaması ve kabul etmesini ve bunu yapmayı reddetmesi halinde yan ödeneklerinin azaltılmasını gerektirdiği (*Schuitemaker / Hollanda* (k.k.), 2010), noter olan başvuranın kâr amacı gütmeyen kuruluşlar adına yapılan işlemlerde daha az ücret alması gerektiği (*X. / Almanya*, Komisyon kararı, 1979), ceza davalarında sivil taraflar adına resmi olarak atanmış avukat olan başvuranların ücretlerinin yerel mahkemeler tarafından düşürüldüğü (*Dănoiu ve Diğerleri*/Romanya, 2022) ve başvuranın engelli bireylerin kişisel yardımcılığını yapan yakınlarına Devlet tarafından sağlanan çalışma ve ödeme koşullarının adil olmadığından şikâyetçi olduğu (*Radi ve Gherghina / Romanya* (k.k.), 2016) davalarda 4. madde kapsamında bir sorunun gündeme gelmediği tespit edilmiştir. Buna karşın Mahkeme, *Chowdury ve Diğerleri / Yunanistan*, 2017, davasında, zor fiziksel koşullar altında ücretsiz olarak, silahlı korumaların gözetiminde, Yunanistan'ın belirli bir bölgesinde çilek toplama sektöründe çalışan düzensiz göçmenler olan başvuranların durumunun insan ticareti ve zorla çalıştırmaya tabi tutulma teşkil ettiğini tespit etmiştir.

C. Sınırlar

Sözleşmenin 4 § 3 maddesi

"3. Aşağıdaki haller, bu Madde anlamında "zorla çalıştırma ya da zorunlu çalışma" sayılmaz:

(a) Bu Sözleşme'nin 5. maddesinde öngörülen koşullara uygun olarak tutulu bulunan bir kimseden, tutulu bulunduğu sırada veya şartlı tahliyeden yararlandığı süre içinde olağan olarak yapması istenilen bir iş;

(b) Askeri nitelikli herhangi bir hizmet veya vicdanî reddin meşru sayıldığı ülkelerde, vicdanî reddi seçen kişilere zorunlu askerlik hizmeti yerine gördürülebilecek başkaca bir hizmet;

(c) Toplumun hayat veya refahını tehdit eden kriz veya afet hallerinde gerekli görülen her hizmet;

(d) Olağan yurttaşlık yükümlülükleri kapsamına giren her türlü çalışma veya hizmet."

HUDOC Anahtar Kelimeleri

Tutuklulardan talep edilen iş (4-3-a) –Şartlı tahliye süresi içinde yapılması gereken iş (4-3-a) – Askeri nitelikte hizmet (4-3-b)– Alternatif sivil hizmet (4-3-b) – Kriz halinde gerekli görülen hizmet (4-3-c) – Afet halinde gerekli görülen hizmet (4-3-c) – Olağan yurttaşlık yükümlülükleri (4-3-d)

37. 4. maddenin 3. fıkrası, 2. fıkrasının yorumlanmasına yardımcı olmaktadır. 3. fıkranın dört bendi birbirinden farklı olsa da bu bentlerin her biri, genel menfaat, sosyal yardımlaşma ve olayların olağan seyrinde normal kabul edilen durumlar gibi ana fikirleri temel almaktadır (*Van der Mussele / Belçika*, 1983, § 38; *Karlheinz Schmidt / Almanya*, 1994, § 22; *Zarb Adami / Malta*, 2006, § 44).

1. Tutukluluk veya Şartlı Tahliye Sırasında Yapılan İş

38. 4 § 3 maddesi, "zorla çalıştırma veya zorunlu çalışma" kavramının kişinin "tutulu bulunduğu sırada (*Stummer / Avusturya* [BD], 2011, § 119) veya şartlı tahliyeden yararlandığı süre içinde olağan olarak yapması istenilen bir işi" kapsamadığını belirtmektedir.

39. Mahkeme, hangi işlerin kişinin "tutulu bulunduğu sırada olağan olarak yapması istenilen bir iş" olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirlerken, Üye Devletlerde hâkim olan standartları dikkate alacaktır (*Stummer / Avusturya* [BD], 2011, § 128).

40. Örneğin Mahkeme, mükerrer hükümlü olan ve şartlı tahliyesi belirli miktarda birikimde bulunma koşuluna bağlı olan bir hükümlü/tutuklunun yapması gereken işi değerlendirdiği bir davada, söz konusu işin mecburi olduğunu kabul etmekle birlikte, 4 § 3 (a) şartlarının karşılandığı gerekçesiyle Sözleşme'nin 4. maddesinin ihlal edilmediğine hükmetmiştir (*Van Droogenbroeck / Belçika*, 1982, § 59). Mahkeme, yapılması gereken işin bu bağlamda "olağan" olanın ötesine geçmediğini, zira bu iş ile hükümlü/tutuklunun topluma yeniden kazandırılmasına yardımcı olmanın amaçlandığını ve işin belirli diğer Avrupa Konseyi Üye Devletlerinde eşdeğeri bulunan yasal hükümlere dayandığını değerlendirmiştir (*aynı kararda*; *Stummer / Avusturya* [BD], 2011, § 121; *De Wilde, Ooms ve Versyp / Belçika*, 1971, § 90).

41. Komisyon, hükümlü/tutuklulara ödeme yapılmasına ilişkin olarak, 4. maddenin hükümlü/tutuklulara yaptıkları işler için ödeme yapılmasına ilişkin herhangi bir hüküm içermediğini belirtmiştir (*21 tutuklu / Almanya*, Komisyon kararı, 1968; *Stummer / Avusturya* [BD], 2011, § 122). Mahkeme, bu konudaki yaklaşımlarda sonradan bazı gelişmelerin meydana geldiğini ve bu gelişmelerin özellikle hükümlü/tutukluların yaptıkları işler için hakkaniyet temelinde ödeme yapılmasını gerektiren 1987 ve 2006 tarihli Avrupa Cezaevi Kurallarına yansıdığını kaydetmiştir (*Zhelyazkov / Bulgaristan*, 2012, § 36; *Floroiu / Romanya* (k.k.), 2013, § 34). Fakat Mahkeme, bir hükümlü/tutuklunun yaptığı bir iş için ödeme almamış olmasının tek başına, bu tür bir işin kişinin "tutulu bulunduğu sırada olağan olarak yapması istenilen bir iş" olarak değerlendirilmesini engellemediğini değerlendirmiştir (*aynı kararda*, § 33).

42. Örneğin Mahkeme, *Floroiu / Romanya* (k.k.), 2013, davasında, hükümlü/tutukluların ücretli çalışabildiklerini ya da cezaevinin günlük işleyişine yardımcı olmaya yönelik görevler söz konusu olduğunda yapılan iş için ödeme yapılmamasına rağmen cezalarında indirim yapılması imkânının

sağladığını gözlemlemiştir. İç hukuk uyarınca hükümlü/tutuklular, her bir duruma uygulanabilir olan koşullar hakkında bilgilendirildikten sonra bu iki iş türü arasında seçim yapabiliyorlardı. Mahkeme, başvuranın infaz edilmesi gereken cezasının süresinde önemli ölçüde indirim yapıldığı hususunu dikkate alarak, başvuranın yaptığı işin tamamen karşılıksız olmadığına ve dolayısıyla söz konusu işin Sözleşme'nin 4 § 3 (a) maddesi anlamında kişinin "tutulu bulunduğu sırada olağan olarak yapılması istenilen bir iş" olarak değerlendirilebileceğine hükmetmiştir (§§ 35-37).

43. Yakın zamanda Büyük Daireden, 4. maddenin özellikle emeklilik sistemi açısından, Devletin çalışan hükümlü/tutukluları sosyal güvenlik sistemine dâhil etmesini gerektirip gerektirmediği meselesini incelemesi talep edilmiştir. Büyük Daire, Sözleşmeci Devletlerin küçük bir çoğunluğunun çalışan hükümlü/tutukluları emeklilik sistemine dâhil ettiğini, mutlak çoğunluğunun ise hükümlü/tutukluları ulusal sosyal güvenlik sistemine bir biçimde dâhil ettiğini veya onlara spesifik bir sigorta programı sunduğunu kaydetmiştir. Dolayısıyla, tüm hükümlü/tutuklulara sağlık ve kaza sigortası sunulması ve çalışan hükümlü/tutukluların emeklilik sisteminden ziyade işsizlik sigortası programına dâhil edilmeleri nedeniyle, Avrupa hukukundaki gelişim Avusturya hukukuna da yansımıştır (*Stummer / Avusturya* [BD], 2011, § 131). Bu nedenle Büyük Daire, çalışan hükümlü/tutukluların emeklilik sistemine dâhil edilmesi meselesine ilişkin yeterli bir mutabakatın mevcut olmadığını değerlendirmiştir. Büyük Daire, çalışan tüm hükümlü/tutukluların mümkün olduğu ölçüde ulusal sosyal güvenlik sistemlerine dâhil edilmesi gerektiğini öngören Avrupa Cezaevi Kuralları'nın 26.17 maddesinin gelişmekte olan bir eğilimi yansıtmasına rağmen, bunun Sözleşme'nin 4. maddesi kapsamında bir yükümlülük anlamına gelemeyeceğine hükmetmiştir. Sonuç olarak, bir hükümlü/tutuklu olarak başvuranın emeklilik sistemine dâhil olmaksızın mecburi olarak yaptığı işin, 4 § 3 (a) maddesi anlamında kişinin "tutulu bulunduğu sırada olağan olarak yapılması istenilen bir iş" olarak değerlendirilmesi gerekmiştir (*aynı kararda*, § 132; *Floroiu / Romanya* (k.k.), 2015, § 32).

44. Mahkeme, başvuranın hükümlü/tutukluların emeklilik yaşına ulaştıktan sonra çalışmakla yükümlü tutulduklarından şikâyetçi olduğu bir davada, istenilen işin amacı, mahiyeti, kapsamı ve yapılış biçiminin yanı sıra Avrupa Konseyi Üye Devletleri arasında bu konuda mutabakatın bulunmadığı hususlarını dikkate alarak, Sözleşme'nin 4. maddesi kapsamında mutlak bir yasağın bulunmadığını ve dolayısıyla, başvuranın emeklilik yaşına ulaştıktan sonra yaptığı iş dâhil olmak üzere kendisinin tutulu bulunduğu sırada yaptığı zorunlu işin Sözleşme'nin 4 § 3 (a) maddesi anlamında kişiden "tutulu bulunduğu sırada olağan olarak yapması istenilen bir iş" olarak değerlendirilebileceğine hükmetmiştir (*Meier / İsviçre*, 2016, §§ 72-79).

2. Askerlik Hizmeti veya İkame Sivil Hizmet

45. 4 § 3 (b) maddesi "askeri nitelikli herhangi bir hizmet veya vicdanî reddin meşru sayıldığı ülkelerde, vicdanî reddi seçen kişilere zorunlu askerlik hizmeti yerine gördürülebilecek başkaca bir hizmeti", 4. madde ile yasaklanan "zorla çalıştırma veya zorunlu çalışmanın" kapsamı dışında tutmaktadır (*Bayatyan / Ermenistan* [BD], 2011, § 100; *Johansen / Norveç*, Komisyon kararı, 1985).

46. Komisyon, başvuranların Birleşik Krallık silahlı kuvvetlerine katıldıkları sırada reşit olmadıkları *W., X., Y. ve Z. / Birleşik Krallık*, 1968, davasına ilişkin kararında , başvuranların yerine getirdiği hizmetin 4 § 3 maddesi kapsamındaki sınırlayıcı hükme tabi olduğunu ve dolayısıyla, bu tür bir hizmetin "zorla çalıştırma veya zorunlu çalıştırma" teşkil ettiğine dair tüm şikâyetlerin Sözleşme'nin 4 § 2 (b) maddesindeki açık hükmün ışığında açıkça dayanaktan yoksun bulunarak reddedilmesi gerektiğine karar vermiştir.

47. Fakat Komisyon, 4. maddede "kulluk" ve "zorla çalıştırma veya zorunlu çalışma" arasında bir ayrım yapıldığını, bu iki kavramın esasen örtüşse de eşit olarak değerlendirilemeyeceğini ve askeri hizmeti "zorla çalıştırma veya zorunlu çalışma" ibaresinin kapsamından açıkça hariç tutan hükmün bu tür bir hizmeti "kölelik veya kulluk" yasağı ışığında yapılacak bir incelemeden her durumda hariç tutmadığını belirtmiştir (*W., X., Y. ve Z. / Birleşik Krallık*, Komisyon kararı, 1968). Komisyon, reşitlik yaşına ulaştıktan sonra orduya katılan bir askerin görevinin koşullarına riayet etme konusundaki genel ödevinin ve buna bağlı olarak özgürlüğünün ve kişisel haklarının kısıtlanmasının, haklara "kölelik veya kulluk" kavramlarının kapsamına girecek ölçüde zarar verilmesi anlamına gelmediğine hükmetmiştir (*aynı kararda*). Komisyon, ebeveynlerinin rızasıyla hizmete alınan başvuranların yaşının küçük olmasının, bir askerin olağan durumuna "kulluk" niteliğini kazandırmasının mümkün olmadığını tespit etmiştir (*aynı kararda*).

48. Fakat yakın zamanda Mahkeme, bir subayın sözleşmeli hizmet dönemi sona ermeden önce ordudan ayrılmasına izin verilmesi için Devlete önemli miktarda para ödemekle yükümlü tutulmasına ilişkin *Chitos / Yunanistan*, 2015, davasında, Komisyonun yukarıda belirtilen yorumundan ayrılmış ve 4 § 3 maddesindeki sınırlamanın sadece zorunlu askerlik hizmetine yönelik olduğunu ve askerlik mesleği mensupları için geçerli olmadığını değerlendirmiştir. Mahkeme, 4. maddenin 3(b) bendinin bir bütün olarak görülmesi gerektiğini belirtmiştir. Söz konusu bendin tamamı kendi bağlamında okunduğunda, birincisi; zorunlu askerlik hizmetine tabi oldukları ve profesyonel asker olmadıkları açık olan vicdanî retçilere yapılan atıf ve ikincisi; söz konusu bendin sonunda zorunlu askerlik hizmetine yapılan açık atıf olmak üzere iki nedenden ötürü, söz konusu bendin zorunlu askerlik hizmeti sisteminin mevcut olduğu Devletlerde zorunlu askerlik hizmeti için geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Mahkeme ayrıca bu yorumunun 29 sayılı ILO Sözleşmesi'nin yanı sıra Avrupa Sosyal Haklar Komitesi ve Bakanlar Komitesi tarafından benimsenen görüş ile desteklendiğini tespit etmiştir (§§ 83-89).

49. Mahkeme, yukarıda anılan *Chitos / Yunanistan*, 2015, davasında Devletlerin, subaylar için çalışmalarını tamamladıktan sonra mecburi hizmet süreleri öngörmesinin ve subayların eğitimiyle bağlantılı masrafların geri alınabilmesi için erken istifa halinde tazminat ödeme yükümlülüğü öngörmesinin meşru olmasına rağmen, söz konusu olan çıkarlar arasında bir dengenin mevcut olması gerektiğine karar vermiştir. Davanın kendine özgü koşulları içerisinde Mahkeme, makamların başvuranı orantısız bir yük altına soktuğu gerekçesiyle 4 § 2 maddesinin ihlal edildiğine hükmetmiştir (§ 109; kıyasen bk. *Lazaridis / Yunanistan* (k.k.), 2016).

3. Kriz veya Afet Hallerinde Gerekli Görülen Hizmet

50. 4 § 3 (c) maddesi, toplumun hayat veya refahını tehdit eden kriz veya afet hallerinde gerekli görülen tüm hizmetleri zorla çalıştırma veya zorunlu çalışmanın kapsamı dışında tutmaktadır. Bu bağlamda Komisyon, bir salgına karşı yürütülen mücadelenin bir parçası olarak, avlanma hakkı bulunan kişilerin tilki deliklerinin gazlanmasına aktif bir şekilde katılmaları yükümlülüğünün zorunlu çalışma kapsamına girmesine rağmen, toplumun hayat veya refahını tehdit eden kriz veya afet hallerinde gerekli görülen hizmetlerin yerine getirilmesine izin veren 4 § 3 (c) maddesi veya olağan yurttaşlık yükümlülükleri kapsamına giren hizmetlerin yerine getirilmesine izin veren 4 § 3 (d) maddesi ile haklı kılındığına hükmetmiştir (*S. / Almanya*, Komisyon kararı, 1994). Başvuranın, Norveç'in kuzeyinde dişçilik hizmetleri sunan bir kamu kuruluşunda bir yıl hizmet etme yükümlülüğüne ilişkin bir davada iki Komisyon üyesi, söz konusu hizmetin toplumun hayat ve refahını tehdit eden kriz halinde başvurandan makul olarak talep edilen bir hizmet olduğu ve zorla çalıştırma veya zorunlu çalışma teşkil etmediği görüşünü benimsemiştir (*I. / Norveç*, Komisyon kararı, 1963).

4. Olağan Yurttaşlık Yükümlülükleri

51. 4 § 3 (d) maddesi olağan yurttaşlık yükümlülükleri kapsamına giren her türlü çalışma veya hizmeti, zorla çalıştırma veya zorunlu çalışmanın kapsamı dışında tutmaktadır (*Van der Mussele / Belçika*, 1983, § 38).

52. Mahkeme, *Van der Mussele / Belçika*, 1983, davasında, stajyer avukat olan başvuranın, ücret ödenmemesi ve giderlerin karşılanmaması nedeniyle belirli bir zarara uğradığını kabul etmekle birlikte, söz konusu zarara başvuranın yararlandığı belirli avantajların eşlik ettiğini ve zararın aşırı olduğunun ortaya konmadığını tespit etmiştir. Mahkeme, ücretli işin de zorla çalıştırma veya zorunlu çalışma kapsamına girebilecek olmasına rağmen, neyin orantılı olduğunun veya işin olağan seyri kapsamında olduğunun değerlendirilmesi sırasında, ücret ödenmemesinin ve giderlerin karşılanmamasının dikkate alınması gereken bir unsur teşkil ettiğine hükmetmiştir. Başvuranın kendisinden istenen iş dolayısıyla orantısız bir yük altına sokulmadığını ve yaptığı hukuki işin doğrudan gerektirdiği giderlerin miktarının nispeten az olduğunu kaydeden Mahkeme, başvuranın Sözleşme'nin 4 § 2 maddesi bakımından zorla çalıştırma mağduru olmadığı sonucuna varmıştır (§§ 34-41).

53. Daha yakın zamanda Mahkeme, bir doktorun acil tıp servisine katılması yükümlülüğünün 4 § 2 maddesi bakımından zorunlu çalışma veya zorla çalıştırma teşkil etmediği sonucuna varmış ve başvurunun ilgili kısmını açıkça dayanaktan yoksun olduğu gerekçesiyle kabul edilemez bulmuştur (*Steindel / Almanya* (k.k.), 2010). Söz konusu davada Mahkeme, özellikle (i) yerine getirilen

hizmetler için ücret ödendiğini ve bu hizmetlerin bir doktorun olağan mesleki faaliyetlerinin kapsamı dışında olmadığını, (ii) söz konusu yükümlülüğün mesleki ve sosyal dayanışma kavramına dayalı olduğunu ve krizlerin bertaraf edilmesini hedeflediğini ve (iii) başvurana yüklenen yükün orantısız olmadığını değerlendirmiştir.

54. Komisyon ve Mahkeme ayrıca, "olağan yurttaşlık yükümlülükleri kapsamına giren her türlü çalışma veya hizmetin" şunları içerdiğini değerlendirmiştir: zorunlu jürilik hizmeti (*Zarb Adami / Malta,* 2006); zorunlu itfaiye hizmeti veya hizmet bedeline karşılık mali katkıda bulunma (*Karlheinz Schmidt / Almanya,* 1994); ücretsiz tıbbi muayene gerçekleştirme yükümlülüğü *Reitmayr / Avusturya,* 1995); acil tıp servisine katılma yükümlülüğü (*Steindel / Almanya (k.k.),* 2010); şirketlerin işverenlerinin belirli vergiler, sosyal sigorta primleri ve benzeri kalemleri hesaplamaları ve işverenlerin maaş ve ödeneklerinden kesmeleri konusunda şirketlere yüklenen yasal yükümlülükler (*Dört Şirket / Avusturya*, Komisyon kararı, 1976).

55. Zorunlu çalışma kavramının sınırlarının belirlenmesine yarayan ölçütler arasında, işin olağan seyri kavramı da yer almaktadır. Olağan olan iş veya çalışmalar, bunları yerine getirmesi gereken grup veya kişilerin ayrımcı unsurlara dayalı olarak seçiliyor olması durumunda olağan dışı hale gelecektir. Dolayısıyla, Mahkemenin 4. madde bakımından zorla çalıştırma veya zorunlu çalışmanın söz konusu olmadığına hükmettiği davalarda, bahse konu olayların tamamen 4. maddenin ve dolayısıyla 14. maddenin kapsamı dışında kaldığı sonucu doğmamaktadır (*Van der Mussele / Belçika*, 1983, § 43; *Zarb Adami / Malta*, 2006, § 45). Örneğin, yurttaşlık yükümlülükleri öngörülürken kadın ve erkekler arasında haksız bir ayrımın yapılması, Sözleşme'nin 4. maddesiyle birlikte 14. maddesine de aykırıdır (*aynı kararda*, § 83; *Karlheinz Schmidt / Almanya*, 1994, § 29).

III. Pozitif yükümlülükler

56. Mahkeme *Siliadin / Fransa*, 2005, davasında, 2, 3 ve 8. maddeler gibi belirli Sözleşme maddelerine ilişkin olarak, bir Devletin güvence altına alınan hakları ihlal etmekten kaçınmasının, Sözleşme'nin 1. maddesi kapsamındaki yükümlülüklerine uyduğu sonucuna varmak için yeterli olmadığını kaydetmiştir (§ 77). Bu bağlamda Mahkeme, Sözleşme'nin 4. maddesine uyumun sadece Devlet makamlarının doğrudan eylemleriyle sınırlandırılmasının spesifik olarak bu konuyla ilgili olan uluslararası belgelerle tutarlı olmayacağına ve ilgili maddenin etkisiz hale getirilmesi anlamına geleceğine işaret etmiştir (§ 89). Dolayısıyla Mahkeme, Devletlerin Sözleşme'nin 4. maddesi kapsamında pozitif yükümlülüklerinin bulunduğuna hükmetmiştir. Pozitif yükümlülüklerin iki yönü - yasal ve idari bir çerçeve oluşturma görevi ve işlevsel tedbirler alma görevi - esas olarak ifade edilebilirken, üçüncü yönü soruşturmaya ilişkin usul yükümlülüğü ile ilgilidir (*S.M. / Hırvatistan* [BD], 2020, § 306).

A. Uygun Yasal ve İdari Çerçeve Tesis Etme Yönündeki Pozitif Yükümlülük

57. 4. madde Üye Devletlerin, bir kişinin köle veya kul durumunda tutulmasını, zorla çalıştırılmasını veya zorunlu çalışmaya tabi tutulmasını sağlamaya yönelik tüm eylemleri cezalandırmasını ve etkin olarak kovuşturmasını gerektirmektedir (*C.N. / Birleşik Krallık*, 2012, § 66; *Siliadin / Fransa*, 2005, § 112; *C.N. ve V. / Fransa*, 2012, § 105). Üye Devletlerin söz konusu yükümlülüğe uymaları için, bu tür eylemleri yasaklamak ve cezalandırmak için bir yasal ve idari çerçeve tesis etmesi gerekmektedir (*Rantsev / Kıbrıs ve Rusya,* 2010, § 285).

58. Mahkeme, insan ticareti özel bağlamında, Palermo Protokolü ve İnsan Ticaretiyle Mücadele Sözleşmesi'nde, insan ticaretini önleme ve mağdurlarını korumaya yönelik tedbirlerin yanı sıra insan ticareti yapan kişilerin cezalandırılmasına yönelik tedbirleri içeren kapsamlı bir yaklaşıma yönelik ihtiyaca atıfta bulunulduğunu vurgulamıştır. Mahkeme, neredeyse tamamı Avrupa Konseyi üyesi olan Sözleşmeci Devletlerin, ancak bu üç yönün tamamını ele alan tedbirlerin insan ticaretiyle mücadelede etkili olabileceği görüşünde olduğu hususunun, söz konusu iki belgedeki hükümlerden açıkça anlaşıldığı kanaatine varmıştır. Dolayısıyla Mahkeme, insan ticaretini cezalandırma ve kovuşturma ödevinin Üye Devletlerin insan ticaretiyle mücadele konusundaki genel taahhüdünün sadece bir yönünü teşkil ettiğini ve 4. maddeden doğan pozitif yükümlülüklerin ölçüsünün daha geniş kapsam içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır (*Rantsev / Kıbrıs ve Rusya*, 2010). Dolayısıyla, üye Devletlerin pozitif yükümlülüklerine uymak için insan ticaretini önlemek ve cezalandırmak ve mağdurları korumak için yasal ve idari bir çerçeve oluşturmaları gerekmektedir (*V.C.L. ve A.N. / Birleşik Krallık*, 2021, § 151).

59. Bu bağlamda Mahkeme, ulusal mevzuatta öngörülen güvenceler dizisinin, insan ticaretinin mağdurlarının veya olası mağdurlarının haklarının pratik ve etkin biçimde korunmasını sağlayacak yeterlilikte olması gerektiğine hükmetmiştir. Dolayısıyla Mahkeme, 4. maddenin, Üye Devletlerin insan ticareti yapan kişileri cezalandırmaya yönelik ceza hukuku tedbirlerine ek olarak, genellikle insan ticaretine kılıf olarak kullanılan işler hakkında düzenlenmeler yapılmasına yönelik uygun tedbirler almalarını gerektirdiğini değerlendirmiştir. Ayrıca bir Devletin göç kuralları da, insan ticaretinin teşvik edilmesi, kolaylaştırılması veya hoş görülmesine ilişkin geçerli endişeleri ele almalıdır (*Rantsev / Kıbrıs ve Rusya,* 2010, § 284). İlaveten, Devletlerin kolluk kuvvetleri mensuplarına ve göç idaresi çalışanlarına ilgili eğitimi vermesi gerekmektedir (*aynı kararda*, § 287). Mahkeme ayrıca, Devletlerin insan ticareti mağdurlarının kazanç kayıplarına ilişkin olarak insan tacirlerinden tazminat talep edebilmelerine imkan sağlama konusunda pozitif bir yükümlülüğü olduğunu tespit etmiştir (*Krachunova/Bulgaristan*, 2023, § 177): fuhuş yoluyla elde edilen kazançlara ilişkin olarak, bu pozitif yükümlülüğe uyulmaması ahlaki gerekçelerle otomatik olarak haklı gösterilemez ve insan ticaretine karşı ve mağdurlarının korunması lehine olan zorlayıcı kamu politikası ışığında değerlendirilmelidir (§§ 189-193).

60. Mahkeme, yukarıda anılan ilkelerin, insan ticareti ve kişilerin iş aracılığıyla sömürülmeleri söz konusu olduğunda eşit derecede geçerli olduğunu vurgulamıştır. Dolayısıyla Mahkeme, insan

ticaretinin kişilerin sömürü amacıyla işe alımını içerdiğini ve sömürünün zorla çalışmayı da kapsadığını kabul etmiştir. Bu bakımdan Mahkeme, Sözleşme'nin 4 § 2 maddesinin, Devletlerin insan ticaretinin ve kişilerin iş aracılığıyla sömürülmelerini engellemeye, mağdurların korunmalarına, bu mahiyetteki insan ticareti vakaları hakkında savunulabilir iddiaların soruşturulmasına ve kişilerin bu tür bir durumda tutulmasına yönelik tüm eylemlerin ceza gerektiren bir suç olarak tanımlanmasına ve etkin şekilde kovuşturulmasına imkân veren yasal ve düzenleyici bir çerçeve ile insan ticaretinin bu kategorisini ele alma konusundaki pozitif yükümlülüğüne işaret ettiğinin altını çizmiştir (*Chowdury ve Diğerleri / Yunanistan*, 2017, §§ 86-89 ve 103-104).

61. Mahkeme, *Siliadin / Fransa*, 2005, (§ 148), *C.N. ve V. / Fransa*, 2012, (§ 108), ve *C.N. / Birleşik Krallık*, 2012, (§ 76) davalarında, ilgili zamanda yürürlükte olan mevzuatın başvuranlara Sözleşme'nin 4. maddesi kapsamına giren muameleye karşı pratik ve etkin bir koruma sağlamadığını tespit etmiştir. Diğer taraftan Mahkeme, *Rantsev / Kıbrıs ve Rusya*, 2010, davasında, önündeki delillere dayalı olarak ve davaya konu olaylar bakımından Rusya'nın yetki alanının sınırlarını dikkate alarak, Rusya'nın insan ticaretine ilişkin olarak yasal ve idari çerçevesinde yukarıda belirtilen türden bir eksiklik tespit etmemiştir (*aynı kararda*, §§ 301-303; *V.F. / Fransa* (k.k.), 2011; *J.A. / Fransa* (k.k.), 2014). Söz konusu davada Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin (GKRY) söz konusu yükümlülüğü ihlal ettiği tespit edilmiştir; zira GKRY'de insan kaçakçılığı yapıldığına dair delillerin mevcut olması ve GKRY göç politikasının ve yasal eksikliklerinin kadınların GKRY'e götürülerek insan ticaretine maruz kalmalarını teşvik ettiğine yönelik olarak çeşitli raporlarda endişelerin dile getirilmiş olması karşısında, GKRY'nin sahne sanatçısı (*artiste*) vizesi uygulaması, başvuranın kızı Rantseva'ya insan ticareti ve sömürüsüne karşı pratik ve etkin koruma sağlamamıştır (§§ 290-293). Mahkeme, *T.I. ve diğerleri / Yunanistan*, 2019, davasında, cinsel sömürü amaçlı insan ticaretinin ilgili zamanda ceza gerektiren ayrı bir suç teşkil etmediği ve nispeten daha hafif bir suç olan insan ticaretinin zamanaşımı süresinin daha kısa olmasından dolayı sanıklardan ikisi hakkındaki kovuşturmanın zamanaşımına uğrayarak sona erdiği dikkate alındığında, bazı yargılamalara ilişkin yasal çerçevenin insan ticareti yapan kişileri cezalandıracak veya insan ticaretine karşı etkin korunma sağlayacak derecede etkili veya yeterli olmadığını değerlendirmiştir. Mahkeme, *L.E. / Yunanistan*, 2016, davasında, mevzuatta yapılan değişiklik ile başvurana, cinsel sömürü amaçlı insan ticaretine karşı pratik ve etkin koruma sağlandığını değerlendirmiştir.

62. *I.C./Moldova Cumhuriyeti*, 2025, §§ 152-157, davasında Mahkeme, hukuki ehliyetinden mahrum bırakılmış zihinsel engelli kişilerin kurum bakımından çıkarılarak toplum içine yerleştirilmesini öngören ve söz konusu tarihte yürürlükte olan hukuki çerçevenin zihinsel engelli bir kadın olan başvurana Devlet korumasından çıkarılması ve ücret ödenmeksizin çalışmaya zorlandığı bir ailenin yanına yerleştirilmesinden sonra insan ticaretine ve kulluğa karşı pratik ve etkili koruma sağlamada yetersiz kaldığı sonucuna varmıştır.

B. Operasyonel Tedbirler Alma Yönündeki Pozitif Yükümlülük

63. Sözleşme'nin 4. maddesi belirli koşullar altında, Devletin söz konusu maddeye aykırı muamelenin mağdurlarını veya olası mağdurlarını korumak için operasyonel tedbirler almasını gerektirebilmektedir (*Rantsev / Kıbrıs ve Rusya*, 2010, § 286; *C.N. / Birleşik Krallık*, 2012, § 67). Belirli bir davanın koşulları içerisinde operasyonel tedbirler alma konusunda bir pozitif yükümlülüğün doğması için, Devlet makamlarının, tespit edilen bir kişinin Sözleşme'nin 4. maddesine aykırı muameleye tabi tutulduğuna veya buna yönelik gerçek ve yakın bir riskle karşı karşıya olduğuna dair inandırıcı şüphelere yol açan koşulları bildiği veya bilmesi gerektiği ortaya koyulmalıdır. Bu durumun söz konusu olması halinde, eğer makamlar bu kişiyi ilgili durumdan veya riskten kurtarmak için yetkileri dâhilindeki uygun tedbirleri almaz ise söz konusu madde ihlal edilmiş olacaktır (*aynı kararda* ve *V.C.L. ve A.N. / Birleşik Krallık,* 2021, § 152).

64. Sözleşme'nin 4. maddesinin gerektirebileceği işlevsel tedbir biçimine ilişkin olarak Mahkeme, İnsan Ticaretine Karşı Eylem Sözleşmesi'nin üye devletleri insan ticaretini önlemek ve mağdurların haklarını korumak için bir dizi tedbir almaya çağırmasını insan ticareti bağlamında anlamlı bulmuştur. Önleyici tedbirler, çeşitli insan ticareti karşıtı kurumlar arasındaki koordinasyonun ulusal düzeyde güçlendirilmesine ve kişilerin her türlü istismarına yönelik talebin kırılmasına yönelik tedbirleri içermektedir. Koruma tedbirleri arasında mağdurların yetkili kişiler tarafından tespit

edilmesinin kolaylaştırılması ve mağdurların fiziksel, psikolojik ve sosyal anlamda iyileşmelerine yardımcı olunması yer almaktadır (*V.C.L. ve A.N. / Birleşik Krallık*, 2021, § 153). İnsan ticareti mağdurlarının, özellikle de reşit olmayanların savunmasızlığı, ilgili uygulanabilir tedbirlere karar verirken Devlet tarafından dikkate alınmalıdır (*aynı kararda*, § 161; ayrıca bk. insan ticareti mağduru olan başvuranın Sözleşme'nin 8. maddesine aykırı olarak iki çocuğuyla ilgili iletişim haklarını kullanamadığı *A.I. / İtalya*, 2021, §§ 103-104 ve Devletin cinsel istismara uğramış reşit olmayan bir bireyi Sözleşme'nin 3. ve 8. maddeleri kapsamında cinsel istismarına ilişkin ceza yargılaması sırasında koruyamadığı *N.Ç. / Türkiye*, 2021, § 133).

65. Ancak, çağdaş toplumlarda polislikle ve öncelikler ile kaynaklar bakımından yapılması gereken operasyonel tercihlerle ilgili güçlükler dikkate alındığında, operasyonel tedbirler alma yükümlülüğünün makamları imkânsız veya orantısız bir yük altına sokmayacak şekilde yorumlanması gerekmektedir (*C.N. / Birleşik Krallık*, 2012, § 68; *Rantsev / Kıbrıs ve Rusya,* 2010, § 287).

66. Mahkeme, İnsan Ticaretine Karşı Eylem Sözleşmesi veya başka bir uluslararası belgeden insan ticareti mağdurlarının kovuşturulmasına ilişkin genel bir yasak çıkarılamayacağını açıklamıştır. Ancak, insan ticareti mağdurlarının veya potansiyel mağdurların kovuşturulması, bazı durumlarda, Devletin onları korumak için işlevsel önlemler alma göreviyle çelişebilir (*V.C.L. ve A.N. / Birleşik Krallık*, 2021, § 158-159 ve *G.S. / Birleşik Krallık* (k.k.), 2021, § 22). Bu bağlamda Mahkeme, insan ticareti mağdurlarının Palermo Protokolü ve İnsan Ticaretine Karşı Eylem Sözleşmesi'nde belirlenen kriterler temelinde yetkili bir makam tarafından erkenden tespit edilmesinin büyük önem taşıdığını ve kovuşturma kararının mümkün olduğunca bu değerlendirmeden sonra alınması gerektiğini belirtmiştir (*V.C.L. ve A.N. / Birleşik Krallık*, 2021, §§ 160-161). Ayrıca, yetkili bir makam tarafından insan ticaretine ilişkin değerlendirmenin yapılmasından sonra, müteakip herhangi bir savcılık kararının bu değerlendirmeyi dikkate alması gerektiğinin altını çizmiştir. Bir savcı bu tür bir değerlendirme sırasında yapılan tespitlere bağlı olmasa da, savcının bu değerlendirmeye katılmaması durumunda yukarıda belirtilen uluslararası belgelerde yer alan insan ticareti tanımıyla tutarlı açık nedenlere sahip olması gerekmektedir (ibid., § 162).

67. *Rantsev / Kıbrıs ve Rusya, 2010,* davasında, polisin özellikle Rantseva'nın insan ticaretine maruz kalmasına ilişkin daha fazla araştırma yapma konusunda olmak üzere çeşitli konulardaki başarısızlıkları, Rantseva'nın M.A.'nın gözetimine verilmesi kararı ve polisin çeşitli iç hukuk hükümlerine riayet etmemesi, Mahkemenin GKRY makamlarının Rantseva'yı insan ticaretine karşı korumak için tedbir almadığı tespitinde bulunmasına yol açmıştır (§ 28).

68. Mahkeme, *V.F. / Fransa, 2011,* davasında, Fransa'da Nijeryalı kadınların insan ticaretine maruz bırakılmaları olgusunun ve söz konusu kişilerin koruma için makamlara kimliklerini bildirme konusunda yaşadıkları güçlüklerin boyutunun farkında olmakla birlikte, davanın koşulları ışığında başvuranın durumuyla ilgili olarak makamlarla irtibata geçme girişiminde bulunmadığını kaydetmekle yetinmiştir. Dolayısıyla Mahkeme, başvuran tarafından ileri sürülen delillerin, polis makamlarının başvuranı sınır dışı etmeye karar verdiği sırada başvuranın insan ticareti ağının mağduru olduğunu bildiğini veya bilmesi gerektiğini ortaya koymak için yeterli olmadığı kanaatine varmıştır.

69. Mahkeme, *Chowdury ve Diğerleri / Yunanistan, 2017,* davasında, başvuranların da dâhil olduğu vurulma olayının çok öncesinde resmi raporlar ve medya aracılığıyla göçmen işçilerin durumundan haberdar olan makamların insan ticaretini engellemek ve başvuranları korumak için uygun tedbirleri almadığı gerekçesiyle Yunanistan'ın pozitif yükümlülüklerine uymadığını tespit etmiştir (§§ 111-115).

70. Mahkemenin bir insan ticareti mağdurunun veya potansiyel bir mağdurun kovuşturulmasının Sözleşme'nin 4. maddesi kapsamında bir sorun teşkil edip etmediğini değerlendirmeye davet edildiği *V.C.L. ve A.N. / Birleşik Krallık,* 2021, davasında Mahkeme Birleşik Krallık'ın, Birleşik Krallık'taki kenevir fabrikalarında çalışan Vietnamlı reşit olmayan başvuranları korumak için işlevsel önlemler alma konusunda 4. madde kapsamındaki görevini yerine getirmediğine karar vermiştir. Bu bağlamda, başvuranların insan ticareti mağduru olduklarını gösteren hususlara rağmen insan ticareti mağduru olmaları yetkili makamlar tarafından değerlendirilmeden haklarında cezai bir suç isnat edildiğini belirtmiştir. Ayrıca, Mahkeme başvuranların daha sonra söz konusu makam tarafından insan ticareti mağduru olarak kabul edilmelerine rağmen, bu değerlendirmenin hem savcılık hem de ilk kovuşturma kararını yeterli gerekçe sunmadan haklı bulan Temyiz Mahkemesi tarafından göz ardı edildiğini kaydetmiştir (§§ 172-173 ve 181-182).

71. Buna karşın, *G.S. / Birleşik Krallık*, 2021 davasında Mahkeme, Temyiz Mahkemesinin yetişkin insan ticareti mağduru olan başvuranın uyuşturucuyla ilgili suçlardan mahkumiyetine ilişkin temyizini reddederken başvuranın söz konusu suçu işlemeye ne ölçüde zorlandığını değerlendirmesini ve zorlama düzeyinin kusurluluğunu ortadan kaldıracak düzeyde olmadığı sonucuna varmasını yerinde bulmuştur. Bu nedenle, Temyiz Mahkemesinin başvuruyu değerlendirme şeklinin İnsan Ticaretine Karşı Eylem Sözleşmesi'nin 26. maddesine ve İnsan Ticaretiyle Mücadele Yönergesinin 8. maddesine uygun olduğunu ve temyizi reddetmesinin Devlet'in Sözleşme'nin 4. maddesi kapsamında insan ticareti mağduru olan başvuranı korumak için işlevsel tedbirler almadığı şeklinde yorumlanamayacağını belirtmiştir (§ 24).

C. Soruşturmaya Yönelik Usul Yükümlülüğü

72. Sözleşme'nin 4. maddesi, bir kişinin söz konusu madde kapsamındaki haklarının ihlal edildiğine yönelik inandırıcı bir şüphenin mevcut olması halinde, insan ticareti (*Rantsev / Kıbrıs ve Rusya,* 2010, § 288), ev içi kulluk (*C.N. / Birleşik Krallık*, 2012) ya da zorla fuhuşa (*S.M. / Hırvatistan* [GC], 2020, § 307) ilişkin olmasına bakılmaksızın soruşturmaya yönelik bir usul yükümlülüğünü içermektedir. Madde 4 kapsamındaki usule ilişkin yükümlülüğün gereklilikleri, Sözleşme'nin 2. ve 3. maddeleri kapsamındaki ortak ilkeler ışığında tezahür etmektedir (*S.M. / Hırvatistan* [BD], 2020, §§ 309-311).

73. Madde 4 kapsamındaki usule ilişkin gereklilikler, muamelenin Devlet görevlileri veya özel şahıslar tarafından gerçekleştirilmiş olmasına bakılmadan ele alınır ve benzerdir. Soruşturma yükümlülüğü mağdur veya birinci derecede yakınları tarafından yapılacak bir şikâyete bağlı değildir ve makamların konuyu fark ettikleri anda resen harekete geçmesi gerekmektedir. Bir soruşturmanın etkin olabilmesi için olaylarla ilişiği bulunan kişilerden bağımsız olması ve bir sonuç yükümlülüğünden ziyade araç yükümlülüğü olarak sorumluların tespit edilmesini ve cezalandırılmasını sağlayabilecek nitelikte olması gerekmektedir. Bununla birlikte, yetkililer delil toplamak ve davaya açıklık getirmek için ellerinden gelen her türlü makul adımı atmalıdır. Özellikle, soruşturmanın sonuçları ilgili tüm unsurların kapsamlı, objektif ve tarafsız bir analizine dayanmalıdır. Ek olarak, ivedilik ve makul hızlılık şartı tüm davalarda zımnen mevcut olmakla birlikte, kişinin sakıncalı durumdan kurtarılması imkânının mevcut olduğu hallerde, soruşturma acil mesele olarak değerlendirilerek yürütülmelidir. Son olarak, mağdur veya birinci derecede yakınları, meşru çıkarlarını güvence altına almak için gerekli olduğu ölçüde prosedüre dâhil olmalıdırlar. İlgili yargılama ve karar alma sürecindeki olası kusurların, 4. madde kapsamında bir sorun teşkil edebilmesi için ciddi önem arz etmeleri gerekmektedir. Başka bir deyişle, Mahkeme hata veya münferit ihmal iddialarıyla değil, yalnızca yargılama ve ilgili karar alma sürecindeki önemli eksikliklerle, yani soruşturmanın davanın koşullarını veya sorumlu kişiyi tespit etme kabiliyetini olumsuz etkileyebilecek kusurlarla ilgilenmektedir (*S.M. / Hırvatistan* [BD], 2020, §§ 312-320; *Rantsev / Kıbrıs ve Rusya*, 2010, § 288).

74. İnsan ticareti özel bağlamında, Üye Devletlerin kendi topraklarında meydana gelen olaylara ilişkin iç hukukta soruşturma yürütme yükümlülüğüne ek olarak, sınır ötesi insan ticareti vakalarında, kendi toprakları dışında meydana gelen olayların soruşturulması konusunda ilgili diğer Devletlerin makamlarıyla etkin iş birliğinde bulunma ödevi de bulunmaktadır (*Rantsev / Kıbrıs ve Rusya,* 2010, § 289 ve *Zoletic ve Diğerleri/Azerbaycan*, 2021, § 191).

75. Mahkeme, *Rantsev / Kıbrıs ve Rusya, 2010,* davasında, Rusya'da faaliyet gösteren kişi veya ağların Rantseva'nın GKRY'e götürülerek insan ticaretine maruz bırakılmasıyla bağlantılı olabileceği ihtimalinin Rus makamlarınca soruşturulmadığını tespit etmiştir (§ 308). Fakat Mahkeme, *M. ve Diğerleri / İtalya ve Bulgaristan, 2012,* davasında, davanın koşullarında insan ticaretinin söz konusu olmadığına, insan ticareti vakasının ancak Bulgaristan'da başlamış olması halinde Bulgar Devletinin sorumluluğunun devreye gireceğine hükmetmiştir (§ 169). Mahkeme söz konusu davada ayrıca, Bulgar makamlarının başvuranlara yardımcı olduğuna ve İtalyan makamlarıyla devamlı olarak irtibatı ve iş birliğini sürdürdüğüne karar vermiştir (§ 169).

76. Mahkeme, başvuranların yabancı ülke vatandaşları tarafından yurt dışında işlendiği iddia edilen insan ticareti suçlarına ilişkin olarak savcılık tarafından verilen kovuşturmaya yer olmadığına dair karardan şikâyetçi oldukları *J. ve Diğerleri / Avusturya, 2017,* davasında, Sözleşme'nin 4. Maddesinin

usul yönünün Devletlerin, yurt dışında işlenen insan ticareti suçları bakımından evrensel bir yargı yetkisi sunmasını gerektirmediğini değerlendirmiştir. Bu bağlamda Mahkeme, Sınır Aşan Örgütlü Suçlara Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'ne ek teşkil eden Başta Kadın ve Çocuk Ticareti Olmak Üzere İnsan Ticaretinin Önlenmesi, Durdurulması ve Cezalandırılması Hakkında Protokol'ün yargı yetkisi konusuna değinilmediğini ve Avrupa Konseyi İnsan Ticaretine Karşı Eylem Sözleşmesi'nin ise sadece tarafların kendi topraklarında veya kendi vatandaşlarına karşı işlenen insan ticareti suçları bakımından yargı yetkisi sunmasını gerektirdiğini kaydetmiştir (§ 114).

77. Mahkeme, *Chowdury ve Diğerleri / Yunanistan, 2017,* davasında, özellikle savcılığın yirmi bir başvuranın şikâyetlerini geç sundukları gerekçesiyle, başvuranların şikâyetçi olduğu geniş kapsamlı insan ticareti ve zorla çalıştırma meselelerine ilişkin dava açmayı reddetmesinden dolayı Yunanistan'ın usul yükümlülüklerine uymadığını değerlendirmiştir (§§ 117-121). Mahkeme ayrıca, yerel mahkemelerin başvuranların durumunu çok dar bir bakış açısından değerlendirdiğini ve durumu sadece kul durumunda tutulma teşkil edip etmediği yönünden incelediğini ve bunun sonucunda sanıklardan hiçbirinin insan ticaretinden mahkûm edilmediğini ve dolayısıyla, uygun cezaların uygulanmadığını tespit etmiştir (§§ 123-127).

78. S.M. / Hırvatistan [BD], 2020 davasında başvuran, eski bir polis olan T.M.'nin kendisini fiziksel ve psikolojik olarak fuhuşa zorladığını iddia etmiştir. Başvurana idari makamlarca insan ticareti mağduru statüsü verilmiş olsa da Mahkeme bunun insan ticareti suçunun unsurlarının gerçekleştiğinin kabul edilmesi olarak değerlendirilemeyeceği kanaatindedir. Bu sorunun cevabı ceza yargılamalarının devamında elde edilmelidir. Davanın olgularını insan ticaretinin üç temel unsuru açısından inceleyen Mahkeme başvuranın Facebook üzerinden "işe alındığını", kendisine karşı güç kullanıldığını ve barındırma ve borç esaretinin olası olduğunu tespit etmiştir. Dahası, eski bir polis olan T.M., başvuranın savunmasızlığını kötüye kullanabilecek durumdaydı. Dolayısıyla Mahkeme, başvuranın ilk bakışta insan ticaretine ve/veya zorla fuhuşa maruz bırakıldığına dair delillerle desteklenen savunulabilir bir iddia ileri sürdüğünü tespit etmiştir. Bu savunulabilir iddiaya ve ilk delillere yönelik usuli işlemlerde, taraflar arasındaki ilişkinin gerçek doğasını ortaya çıkarabilecek açık bir soruşturmada izlenecek yolların izlenmemesi ve başvuranın geçirdiği psikolojik travmanın başvuranın istismarın olgularını tutarlı ve net bir şekilde anlatma yeteneği üzerindeki olası etkisi dikkate alınmadan başvuranın ifadesine büyük ölçüde güvenilmesi gibi önemli kusurlar bulunmaktadır (ayrıca bk. *T.V. / İspanya*, 2024; Bu davada Mahkeme, insan ticareti ve zorla fuhşa yönelik olarak savunulabilir nitelikte olan ve açık kanıtlarla desteklenen bir suç duyurusu karşısında yerel makamların usuli tepkisinde önemli eksiklikler bulunduğunu tespit etmiştir). Başvuranın bir kişi tarafından fuhuş yaptırılmak amacıyla Slovakya'dan Birleşik Krallık'a getirildiği ve sonrasında bu kişinin insan ticaretine işaret eden koşullara rağmen sadece fuhşa aracılık etmekten mahkûm edildiği *B.B. / Slovakya*, 2024, § 99 davasında Mahkeme, makamların delilleri toplamak ve olayın koşullarını açıklığa kavuşturmak için makul tüm adımları atmadığını, özellikle, bir bireyin bir başkasının kontrolü altına girme biçimlerinin çok çeşitli ve incelikli olabileceğine dair yeterli bir anlayış sergilenmediğini ve dolayısıyla başvuranın iddia edilen insan taciriyle ilişkilerinin gerçek niteliğinin ortaya konulamadığını vurgulamıştır.

79. Sınır ötesi insan kaçakçılığı ve göçmen işçilerin zorla çalıştırılması iddialarına ilişkin bir davada Mahkeme, dava dosyasındaki materyallerin özellikle de uzmanlaşmış STK'lar tarafından hazırlanan bir raporun başvuranların olaylara ilişkin versiyonunu büyük ölçüde desteklediğini göz önünde bulundurarak başvuranların iddialarını savunulabilir bulmuştur (*Zoletic ve Diğerleri/Azerbaycan*, 2021, §§ 161-164). Ayrıca, ECRI (Irkçılığa ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu) ve GRETA'nın (İnsan Ticaretine Karşı Eylem Uzmanlar Grubu) ülke raporları ve başvuranlar tarafından açılan hukuk davası gibi farklı yollardan yetkililere ulaşan bilgileri göz önünde bulunduran Mahkeme, yetkililerin dikkatinin başvuranların insan kaçakçılığı ve zorla çalıştırma iddialarına yeterince çekildiğini tespit etmiştir. Bu nedenle, resen etkili bir cezai soruşturma yapılması gerekmekteydi (*aynı kararda*, § 200). Ancak, mevcut davada böyle bir soruşturma yapılmamıştır (*aynı kararda*, 208).

80. Mahkeme, *T.I. ve Diğerleri / Yunanistan, 2019,* davasında, başvuranların sömürüldükleri iddialarına ilişkin yargılamaların etkililiğine ek olarak, başvuranlar adına vize düzenlenmesine ilişkin yargılamaların etkililiğini de incelemiştir. Özellikle ilgili zamanda Rusya ve Yunanistan'daki insan ticareti olgusuna ilişkin mevcut bilgiler dikkate alındığında ve başvuranların iddialarının ciddiyeti ve devlet memurlarını insan ticareti ağlarıyla bağlantılı olmakla itham ettikleri göz önünde bulundurulduğunda, makamlar vizeler düzenlenmeden önce vize başvurularının ayrıntılı bir

incelemeye tabi tutulduğunu doğrulamak için özellikle titiz bir şekilde hareket etmekle ve böylece devlet memurlarının dürüstlüğüne dair şüpheleri ortadan kaldırmakla görevliydi. Mahkeme, özellikle soruşturma için harcanan zamanın uzun olması ve (sahtecilik/sahte belge kullanma suçlarına ilişkin) kovuşturmaların zamanaşımına uğramasına yol açması nedeniyle, yetkili makamların davayı gereken düzeyde titizlikle ele almadığına hükmetmiştir. Mahkeme ayrıca, tanık olarak hazır bulunulması için çağrı kâğıtlarının tebliğ edilmesine yönelik girişimlerden biri hariç tamamının başarısız olması ve yargılamalara katılan sıfatıyla müdahil olma başvurularında verdikleri adreslerden söz konusu kişilere ulaşmak için herhangi bir girişimde bulunulmamış olması nedeniyle, başvuranların soruşturmaya gereken ölçüde katılamadıklarına hükmetmiştir.

Alıntılanan davaların listesi

Bu Rehberde alıntılanan içtihat, Mahkeme tarafından verilen hüküm ve kararlara ve Avrupa İnsan Hakları Komisyonunun ("Komisyon") karar ve raporlarına atıfta bulunmaktadır.

Aksi belirtilmediği takdirde, tüm atıflar, Mahkemenin bir Dairesi tarafından verilen esasa ilişkin bir karara ilişkindir. "(k.k.)" kısaltması, alıntının Mahkeme tarafından verilen kabul edilebilirlik hakkında bir karara ait olduğunu ve "[BD]" kısaltması, davanın Büyük Daire tarafından görüldüğünü göstermektedir.

Bu güncellemenin kesinleştiği tarih itibariyle Sözleşme'nin 44. maddesi anlamında kesinleşmemiş olan Daire kararları aşağıdaki listede (*) ile işaretlenmiştir. Sözleşme'nin 44 § 2 maddesi aşağıdaki gibidir: "Bir Dairenin kararı aşağıdaki durumlarda kesinleşir: a) Taraflar davanın Büyük Daireye gönderilmesini istemediklerini beyan ederlerse, veya b) Karardan itibaren üç ay içinde davanın Büyük Daireye gönderilmesi istenmezse, veya c) Büyük Daire bünyesinde oluşturulan kurul 43. madde çerçevesinde sunulan istemi reddederse." Büyük Daireye gönderme talebinin Büyük Daire Kurulu tarafından kabul edilmesi halinde, Daire kararı kesin olmaz ve herhangi bir yasal etkiye sahip olmaz. Ancak, akabinde verilen Büyük Daire kararı kesinleşir.

Rehberin elektronik versiyonunda alıntılanan davalar için oluşturulan bağlantı linklerinin yönlendirildiği HUDOC veri tabanı (*http://hudoc.echr.coe.int*), Mahkemenin içtihadına (Büyük Daire, Daire ve Komite hüküm ve kararları, tebliğ edilen davalar, danışma görüşleri ve İçtihat Bilgi Notu'ndan hukuki özetler), Komisyonun içtihadına (kararlar ve raporlar) ve Bakanlar Komitesinin kararlarına erişime imkân sağlamaktadır.

Mahkemenin kararları, resmi dillerinde, yani İngilizce ve/veya Fransızca olarak yayınlanmaktadır. Ayrıca HUDOC veri tabanında, pek çok önemli davanın, Mahkemenin resmi dilleri dışında, otuza yakın dilde tercüme edilmiş versiyonları yer almaktadır ve üçüncü taraflarca oluşturulan yaklaşık yüz çevrim içi içtihat derlemesiyle ilgili bağlantılar bulunmaktadır. Atıf yapılan davaların tüm dillerdeki sürümlerine *HUDOC* veri tabanının dava bağlantısına tıkladıktan sonra açılan sayfadaki 'Dil sürümleri' sekmesinden erişilebilir.

—A—

A.I. / İtalya, no. 70896/17, 1 Nisan 2021
Adıgüzel / Türkiye (k.k.), no. 7442/08, 6 Şubat 2018
Antonov / Rusya (k.k.), no. 38020/03, 3 Kasım 2005

—B—

Bayatyan / Ermenistan [BD], no. 23459/03, AİHM 2011
B.B. / Slovakya, no. 48587/21, 24 Ekim 2024
Bucha / Slovakya (k.k.), no. 43259/07, 20 Eylül 2011

—C—

C.N. / Birleşik Krallık, no. 4239/08, 13 Kasım 2012
C.N. ve V. / Fransa, no. 67724/09, 11 Ekim 2012
Chitos / Yunanistan, no. 51637/12, AİHM 2015
Chowdury ve Diğerleri / Yunanistan, no. 21884/15, AİHM 2017

—D—

Dănoiu ve Diğerleri / Romanya, no. 54780/15 ve 2 diğerleri, 25 Ocak 2022
De Wilde, Ooms ve Versyp / Belçika, 18 Haziran1971, A Serisi no. 12

—F—

Floroiu / Romanya (k.k.), no. 15303/10, 12 Mart 2013
F.M. ve Diğerleri / Rusya, no. 71671/16 ve 40190/18, 10 Aralık 2024
Dört Şirket / Avusturya, no. 7427/76, 27 Eylül 1976 tarihli Komisyon kararı, Kararlar ve Raporlar no. 7

—G—

G.S. / Birleşik Krallık (k.k.), no. 7604/19, 23 Kasım 2021
Graziani-Weiss / Avusturya, no. 31950/06, 18 Ekim 2011

—I—

I. / Norveç, no. 1468/62, 17 Aralık 1963 tarihli Komisyon kararı
I.C. / Moldova Cumhuriyeti, no. 36436/22, 27 Şubat 2025

—J—

J. ve Diğerleri / Avusturya, no. 58216/12, 17 Ocak 2017
J.A. / Fransa (k.k.), no. 45310/11, 27 Mayıs 2014
Jasuitis ve Šimaitis / Litvanya, no. 28186/19 ve 29092/19, 12 Aralık 2023
Johansen / Norveç, no. 10600/83, 14 Ekim 1985 tarihli Komisyon kararı, Kararlar ve Raporlar no. 44

—K—

Karlheinz Schmidt / Almanya, 18 Temmuz 1994, A Serisi no. 291-B
Krachunova / Bulgaristan, no. 18269/18, 28 Kasım 2023

—L—

L.E. / Yunanistan, no.71545/12, 21 Ocak 2016

Lazaridis / Yunanistan (k.k.), no. 61838/14, 12 Ocak 2016

—M—

M. ve Diğerleri / İtalya ve Bulgaristan, no. 40020/03, 31 Temmuz 2012
Meier / İsviçre, no. 10109/14, AİHM 2016
Mihal / Slovakya (k.k.), no. 31303/08, 28 Haziran 2011

—N—

N.Ç. / Türkiye, no. 40591/11, 9 Şubat 2021

—R—

Radi ve Gherghina / Romanya (k.k.), no. 34655/14, 5 Ocak 2016
Rantsev / Kıbrıs ve Rusya, no. 25965/04, AİHM 2010
Reitmayr / Avusturya, no. 23866/94, 28 Haziran 1995 tarihli Komisyon kararı

—S—

S. / Almanya, no. 9686/82, 4 Ekim 1984 tarihli Komisyon kararı, Kararlar ve Raporlar no. 39
S.M. / Hırvatistan [BD], no. 60561/14, 25 Haziran 2020
Schuitemaker / Hollanda (k.k.), no. 15906/98, 4 Mayıs 2010
Seguin / Fransa (k.k.), no. 42400/98, 7 Mart 2000
Siliadin / Fransa, no. 73316/01, AİHM 2005-VII
Sokur / Ukrayna (k.k.), no. 29439/02, 26 Kasım 2002
Steindel / Almanya (k.k.), no. 29878/07, 14 Eylül 2010
Stummer / Avusturya [BD], no. 37452/02, AİHM 2011

—T—

T.I. ve Diğerleri / Yunanistan, 40311/10, 18 Temmuz 2019
T.V. / İspanya, no. 22512/21, 10 Ekim 2024
Tibet Menteş ve Diğerleri / Türkiye, no. 57818/10 ve 4 diğer başvuru, 24 Ekim 2017
Yirmi bir tutuklu / Almanya, no. 3134/67 ve 20 diğer başvuru, 6 Nisan 1968 tarihli Komisyon kararı, Derleme no. 27

—V—

V.C.L. ve A.N. / Birleşik Krallık, no. 77587/12 ve 74603/12, § 158-159, 16 Şubat 2021
V.F. / Fransa (k.k.), no. 7196/10, 29 Kasım 2011
Van der Mussele / Belçika, 23 Kasım 1983, A Serisi no. 70
Van Droogenbroeck / Belçika, 24 Haziran 1982, A Serisi no. 50

—W—

W., X., Y. ve Z. / Birleşik Krallık, no. 3435/67 ve 3 diğer başvuru, 19 Temmuz 1968 tarihli Komisyon kararı, Derleme no. 28

—X—

X. / Almanya, no. 8410/78, 13 Aralık 1979 tarihli Komisyon kararı, Kararlar ve Raporlar no. 18

—Z—

Zarb Adami / Malta, no. 17209/02, AİHM 2006-VIII
Zhelyazkov / Bulgaristan, no. 11332/04, 9 Ekim 2012
Zoletic ve Diğerleri / Azerbaycan, no. 20116/12, 7 Ekim 2021